Др Александар ЈАЗИЋ*

Научни сарадник, Институт за међународну политику и привреду, Београд

doi:10.5937/bezbednost1703119J

УДК: 351.759.6

Прегледни научни рад

Примљен: 08. 12. 2017. године

Датум прихватања: 17. 01. 2018. године

Утицај ванредних ситуација на појединца и његово окружење¹

Апстракт: Ванредне ситуације представљају не само безбедносни, већ и социолошки проблем. Разлог за то је чињеница да се током и након разарања појављују проблеми социолошке природе, јер у таквим ситуацијама највећи терет подноси становништво. У зависности од места настанка и развоја ванредне ситуације одређени делови становништва су изложенији у односу на друге. Ипак, ванредна ситуација погађа све грађане на директан или индиректан начин, јер сваки грађанин реагује другачије на проблем који погађа друштво у којем живи. Ванредне ситуације угрожавају животе људи, материјалну имовину и животну средину, што указује на њихов мултидимензионални карактер, односно на велике опасности које са собом носе и на њихову ширину. Такве врсте опасности изазивају последице по друштво које не нестају престанком те опасности, већ је потребно доста време-

* E-mail: jazic@diplomacy.bg.ac.rs; tel.: 060 411 7880

¹ Рад представља део научног пројекта *Србија у савременим међународним односима: Стратешки правци развоја и учвршћивања положаја Србије у међународним интегративним процесима – спољнополитички, међународни, економски, правни и безбедносни аспекти*, који је финансирало Министарство науке и технолошког развоја Владе Републике Србије (евиденциони број: 179029), а реализовао се у Институту за међународну политику и привреду у периоду од 2011. до 2014. године.

на како би се оне уклониле. За њихово уклањање потребна је шири друштвена акција. Основни циљ рада је приказ проблема са којима се током ванредних ситуација суочава становништво, локалне заједнице и друштво. Анализом ових проблема стећи ће се увид у реакцију друштва, социолошке проблеме који се појављују, као и у то које кораке друштво предузима у спречавању и умањивању последица ванредних ситуација.

Кључне речи: ванредне ситуације, катастрофе, друштво, локалне заједнице, становништво, појединац.

Увод

Ванредне ситуације представљају на одређен начин друштвену појаву ако се, на пример, узме у обзир људски фактор у климатским променама. Не треба изгубити из вида процес глобализације који је директно подстакнут укључивањем људи у токове које овај процес доноси са собом. Један од примера је тежња људи да што више развију савремене технологије које треба да им олакшају живот и у производном смислу увећају профит. Треба узети у обзир да је то савремени тренд развоја људског друштва. То се не може узети у потпуности као оправдање, јер су људима данас више него икад доступни разни начини да се информишу. Као последица наведеног сплета околности у којем су директни учесници људи настају климатске промене које мењају екосистем. Климатске промене и са њима повезане нагле или постепене промене у екосистему узрочник су ванредних ситуација. У тренутку настанка ванредних ситуација највећа вредност коју треба сачувати су људски животи. Важно је што више сачувати и вредности и материјална добра која постоје на угроженом подручју како би се након престанка ванредне ситуације живот људи у том подручју што пре вратио у нормално стање.

Ванредне ситуације не угрожавају само људске животе, већ и материјална добра, животиње и културну баштину. Ипак, још једна појава неминовно прати ванредне ситуације, а то је нестабилност државе и друштва. У таквој ситуацији институције које брину о појединцу добијају другу улогу. Брига за појединца остаје,

али се мења смисао. Функционисање ових институција своди на очување живота, збрињавање и бригу о здрављу људи, што наравно није занемарљиво. Њихов режим рада се трансформише у складу са обимом и последицама које ванредна ситуација изазива.

Постоје разни облици у којима се ванредна ситуација може манифестовати. Најчешћи пример су поплаве, земљотреси, удеси у фабрикама, епидемије, изливање опасних материја. Често се ванредне ситуације могу трансформисати у катастрофе. То се дешава када ванредне ситуације постану обимније у односу на прихваћена схватања шта ове ситуације подразумевају. Друштво се у целини ангажује на спречавању и ограничавању деловања ванредних ситуација, а након њиховог престанка на уклањање последица које иза ових ситуација остају. Сходно томе, друштво функционише на другачији начин и одређени приоритети на које се обраћа пажња у редовним околностима стављају се на друго место. Надлежне државне службе фокусиране су на враћање функционисања друштва и државе у редован режим.

Свака ванредна ситуација неминовно доноси и социјалне проблеме, јер је становништво угрожено њеним деловањем. Када је у питању социолошки аспект ванредних ситуација, онда се не говори о опасностима по живот појединца, већ о утицајима који мењају његов начин живота. Треба узети у обзир и психолошке притиске којима је становништво изложено, а који могу бити и последица социјалних проблема. Честа је појава да друштво није спремно да се избори са социјалним проблемима који настају као последица ванредних ситуација, па се ти проблеми решавају на дневној бази и од случаја до случаја. То додатно чини тежим ситуацију у којој се читаво друштво налази. То је и разлог да се делује превентивно на ванредне ситуације и умање њихове последице, али са становишта безбедности. У савременим околностима потребно је развити систем за деловање у ванредним ситуацијама са социолошког становишта.

Појам ванредних ситуација

Постоје различита тумачења и схватања ванредних ситуација. За тему овог рада било би корисно да на почетку јасно дефинишемо овај појам. Јасним разумевањем овог појма моћи ћемо да стекнемо увид у његове социолошке аспекте.

С обзиром да ванредне ситуације носе са собом различите опасности било би добро да укажемо на схватање опасности. Др Лука Кастратовић истиче да се „под опасношћу може сматрати стање када на одређеном простору за одређено, краће или дуже време, дође до угрожавања здравља и живота људи, материјалних и културних добара, животне средине и оштећења – нарушавања природе, чије настајање није могуће предвидети, нити отклонити последице у жељено време. На део опасности човек може да утиче, да их предвиди, открије и избегне или умањи њихово рушилачко дејство. Међутим, код већине опасности човек није у стању да се брани, већ је принуђен да покуша да се заштити и да отклања последице” (Кастратовић, 2015:22). Што се тиче заштите природе, односно животне средине, данас се све више инсистира да се, због убрзаног технолошког развоја, сви проблеми у вези са заштитом животне средине сврстају у домен безбедносних проблема. Разлог за то су одређена истраживања у којима је утврђено да еколошки проблеми имају директан утицај на промене у домену политике (Тодоровић, 2010:143-144). Ради се о преношењу проблема из домена екологије у све или неке области друштва. Зато се може закључити да се овакав тренд сигурно односи и на ванредне ситуације у којима би постојало велико угрожавање човекове животне средине и екосистема.

Треба истаћи да проглашење ванредних ситуација не мора увек да се изврши на основу конкретних појава, односно опасности, на терену. Ванредну ситуацију надлежни органи могу прогласити без обзира што тај чин није у складу са објективним околностима. Овде се ради о тумачењу ванредних ситуација са друштвеног аспекта. То је у суштини формално-правно проглашење ванредне ситуације које могу у себи да садрже политички карактер. Други аспект је угрожавајући. У том случају ванредна ситуација

се проглашава јер заиста постоје јасне претње и опасности које угрожавају одређено подручје. Као и у случају формално-правног проглашења ванредне ситуације, може се догодити да су претње и опасности присутне али да се ванредна ситуација не прогласи. И овакав случај врло вероватно може имати политичку конотацију (Млађан, 2015:20-21).

Ако се узме у обзир општеприхваћено становиште, онда се са сигурношћу може рећи да се у центру социолошких истраживања налази група. Тачно је да су појединци кључни чиниоци који учествују у пружању одговора на ванредне ситуације, али они такве активностима предузимају у оквирима друштвене структуре. Та друштвена структура је укореењена у групну свест. Без обзира на величину, односно не рачунајући број припадника, групе су појавни облик друштвене структуре која произлази из колективне друштвене свести. У таквим ванредним ситуацијама неминовно долази до формирања нових структура које имају капацитет да одговоре на опасности и претње, па се у томе налази социолошка основа таквих ситуација. Разлог за то је поремећај постојећих структура у тренутку настанка ванредне ситуације. Томе треба додати већ поменути потпуни или делимични престанак функционисања одређених делова друштва или друштва у целини. Опасности и претње резултирају новим облицима понашања, па је управо то један од кључних разлога за настанак нових друштвених структура. Нове друштвене структуре креирају и спроводе нове норме и рedefинишу друштвене улоге. Суштина поменутих норми и друштвених улога јесте спасавање, заштита и брига угрожених. Људи имају сталну потребу да трансформишу, унапређују и мењају своје друштвене структуре, јер теже да створе систем који ће боље одговарати њиховим потребама. Када настане ванредна ситуација, један од корака је процена који део друштвене структуре треба трансформисати или мењати. Карактеристике ванредне ситуације утичу на то да се доста убрза процес измене једног дела или целе друштвене структуре. Тиме друштво као целина одговара на опасности и претње које ванредна ситуација доноси (Fisher, 2003:92-94).

Рана истраживања ванредних ситуација са социолошког становишта

Заштита људских живота, безбедност човека, личних и друштвених материјалних добара, као и стварање што сигурнијих услова за опстанак и обнову друштва нису нови феномени. Разматрање питања о безбедности друштва и опасностима које прете да је угрозе сеже далеко у прошлост. Промене које прате ова разматрања односе се на нове врсте опасности које се појављују, али не мењају суштину циљева којима се тежи у вези са безбедношћу друштва. Постоји велики број опасности које угрожавају значајне аспекте друштва важне за његово функционисање. Зато је током времена уочена разлика између особених и коваријантних ризика. У особене ризике сврставају се ризици који угрожавају човека и његову најближу заједницу. Коваријантни ризици угрожавају мање или веће групе људи. Прва промена, односно појава нових опасности, изазвала је другу врсту промена. Конкретније, више напора је уложено у изградњу институционалних и организационих капацитета друштва како би оно било способно да одговори на све врсте ванредних ситуација (Гачић, 2008:7-8).

На самим почецима истраживања ванредних ситуација са социолошког становишта најчешће је коришћен термин катастрофа. Између ванредних ситуација и катастрофа постоје разлике, али оне нису драстичне и термилошки не подразумевају апсолутно различита стања у којој се неко друштво нашло (Dombrowsky, 1995:242-247; Млађан, 2015:20-59). Зато ћемо се у овом делу текста слободно служити термином ванредна ситуација.

Ранија социолошка истраживања о ванредним ситуацијама су се углавном фокусирала на групе, заједнице, организације и мешовите организационе системе. Ова истраживања већином су се ослањала на теоријске приступе који се везују за социологију организација. Постоји неколико приступа које су социолози користили у истраживању ванредних ситуација. *Први приступ* је био карактеристичан за „Чикашку школу” социологије. Ова школа је свој приступ темељила на проблему неорганизованости и друштвеним сукобима у урбаним срединама. Дакле, основни фокус у

истраживањима ове школе била је заједница. У фокусу *другог приступа* је колективно схватање ризика. Основни параметри у оквиру овог приступа су комуникација у друштвеном окружењу, добровољно ангажовање, алтруизам и доминантни друштвени контекст у којем су се нашли чланови неке заједнице. Први истраживачи социологије ванредних ситуација били су превасходно заинтересовани за динамику друштвених промена, јер је то основни интерес у истраживању колективног понашања. Зато се нису бавили дефинисањем оквира девијације и ирационалности у понашању како би правилно приказали понашање друштва у случају ванредних ситуација. Базирањем на колективним облицима понашања занемаривана су објашњења утемељена на индивидуалним реакцијама на ванредне ситуације, односно није се много интереса поклањало ирационалном понашању, страху, паници и друштвеној дезинтеграцији. Више је пажње поклањано схватању ванредних ситуација као приликама за брзо стварање нових друштвених структура које ће моћи да одговоре на околности у којима се друштво нашло. Истраживање ванредних ситуација са социолошког становишта реализовано је из перспективе колективног понашања у вези са околностима које су утицале на процес доношења одлука унутар разнолике заједнице која је суочена са опасношћу (Kendra, Nigg, 2014:139-140).

Из претходног пасуса се може приметити да се први истраживачи ванредних ситуација са становишта социологије нису посебно бавили утицајем развоја друштва на повећавање или смањивање опасности. Очигледно да није довољно пажње поклоњено анализи колико убрзани технолошки развој може преокренути стање у екосистему и уздрмати његову стабилност. То се односи и на конкретније истраживање шта друштво у технолошком смислу може да предузме како би испратило могуће промене. Ту би на првом месту биле технолошке иновације које би биле у служби превентивне одбране од ванредних ситуација. Такве технолошке иновације показују да је друштво спремно да се адаптира на промене које се дешавају и да се развија на начин који подразумева очување стабилности.

Појединац и деловање ванредних ситуација

Друштво спроводи редовне активности у свакодневним околностима како би умањило и елиминисало постојеће опасности, али и уклонило последице њиховог евентуалног испољавања. Такве активности деле се на превентивне, оперативне и асанационе. Када друштво није у стању да реализује такве активности, онда се ради о ванредним ситуацијама. Овде је важно поменути опасности које највише утицаја имају на човека. Оне се могу поделити у више група, али са становишта угрожености људи најважнија је подела на: акциденте, удесе, катастрофе и катаклизме. По неким особеностима, а на основу истог становишта, опасности делимо по: интензитету, узроку и пространству (Марић, Томић, 2010:28-29).

У савременом свету постоји међусобна спрега између заједничких вредности човечанства које су угрожене разним претњама које превазилазе границе држава. Ове претње не потичу из конфликта који постоје у разним државама, већ из дезинтеграције која се дешава у оквирима друштвених и државних структура. Управо ове претње највише угрожавају безбедност људи. Несигурност и утисак да нису безбедни јавља се код људи услед животних брига са којима се свакодневно суочавају. Људи већином могу да осете шта подразумева безбедност, односно могу да разликују делимичну од универзалне безбедности. За човека то значи непостојање изненадних промена свакодневних облика живота и понашања у свим областима у којима се креће и живи. Тренутно постоје три прихваћена приступа људској безбедности. За тему овог рада најбитнији је трећи приступ, који је уједно најшире дефинисан. Овај приступ се заснива на успостављању и очувању одрживог развоја, а обухвата схватања у вези са претњама које доводе у питање опстанак и благостање човечанства. Људска безбедност се схвата као безбедност у области здравља, хране, животне средине, економије, политике, а посебно као безбедност појединца и заједнице. У савременим околностима које утичу на појаву и развој претњи неизбежно је било померање акцента са безбедности државе на безбедност људи. Ту се појављује веза

између државе и појединца, јер у поменутом контексту савремених токова предмет безбедности није више искључиво држава и територија, него појединац. Када се каже појединац, мисли се на све његове активности, место живота, а у складу са тим и на читаво човечанство које чине појединци. Сигурност и безбедност појединца је показатељ нивоа безбедности који постоји у некој држави. Основно полазиште утврђивања нивоа безбедности јесте заштита појединца који су угрожени претњама ванредне ситуације. Ипак, ефикаснији приступ захтева друштвену реорганизацију и трансформацију у целини. Такве промене за резултат имају стварање атмосфере сарадње свих релевантних друштвених субјеката који ће радити у правцу повећања безбедности појединца (Гачић, 2008:30-34).

Током ванредних ситуација живот појединца у угроженом подручју потпуно се мења, јер престаје рад привредних предузећа, школа, измештају се испоставе државних органа и слично, а на тај део територије ступају хитне службе. Становништво се евакуише на безбедно подручје и смешта у прихватне центре. То је несумњиво велики стрес за појединца и читаву групу људи која се премешта, јер се појединац измешта из подручја где живи, ради, има породицу итд. Зато се код људи јавља страх који се манифестује на различите начине. Највећи страх је наравно везан за лични опстанак, односно ради се о страху од губитка живота. Најчешћа манифестација страха је паника, јер појединац није у потпуности упознат са размерама ванредне ситуације и последицама које ће она имати по њега, али и по друштво у целини. Овде је проблем што често ни надлежни органи немају све информације, посебно у почетним фазама настанка и развоја ванредне ситуације. Постоје одређене информације које се не могу поделити, или барем не одмах, са становништвом како се страх и паника не би додатно развили. С друге стране, посматрано из перспективе појединца, управо недостатак информација отежава његово рационално понашање и доношење адекватних одлука. Још неки од разлога настанка панике међу појединцима имају социјално-психолошки карактер. Они су повезани са чињеницом да током ванредних ситуација појединац губи солидарност и блискост коју је имао међу људима

из свог окружења у моменту пре настанка ванредне ситуације. Измештањем појединаца из групе нестаје њено јединство, што је додатни оптерећујући фактор, јер појединци губе ослонац који су у њој имали (Живковић, Чабаркапа, Млађан, 2011:113-115).

Веома важан податак је број становника неког подручја који је погођен ванредном ситуацијом. Тако се може утврдити број страдалих грађана, односно број оних који су на различите начине умешани у такав догађај. Од тих бројева даље зависе активности и обим пружања помоћи становништву. Зато се може рећи да карактеристике ванредне ситуације, када је у питању појединац, представљају основу за појаву и решавање социјалних питања, док је обим такве ситуације у географском смислу на другом месту. Социолошко сагледавање ванредне ситуације захтева да се утврди проценат умешаности грађана у односу на укупан број становника који живе у погођеном подручју. Већи проценат становника умешаних у ванредну ситуацију повећава могућности за настанак осећаја угрожености и атмосфере страха. То неминовно узрокује психолошке штете по становништво. У утврђивању психолошке штете по становништво важно је утврдити да ли се погођено становништво налази у епицентру настанка и развоја ванредне ситуације или на периферији. Дobar пример су авионске несреће. Без обзира што нису били у авиону или изгубили члана породице, неки појединци ће дуго осећати стрес због несреће која се догодила у њиховом блиском окружењу. Посебно ако познају некога ко је страдао или чији је члан породице страдао у таквој несрећи. Зато је важно да помоћ у ванредним ситуацијама обухвати и појединце који се налазе на њеној периферији и нису претрпели физичке последице.

Још један проблем за појединца у ванредним ситуацијама представља дужина умешаности, односно изложености. Код становништва се у зависности од дужине изложености могу јавити различити проблеми на психолошком нивоу. Може се рећи да што су више појединци умешани у ванредну ситуацију повећава се шанса да ће се потпуно прилагодити постојећим околностима. С друге стране, то може код неких појединаца због трансформације у функционисању друштва унутар погођеног подручја изазвати

измењену перцепцију стварности. Постоје ванредне ситуације које изузетно кратко трају, али ће оставити дуже последице које треба санирати. Због тога ће и појединац бити дуже умешан у ванредну ситуацију и бити изложен њеним последицама. Такав пример је превртање камиона са опасним материјама, као што су хемикалије, гасови и слично. Санација последица таквих ванредних ситуација дуго траје и често се уводе мере опреза које остају дуго на снази и обухватају шире подручје у односу на место где је ситуација настала. Главне карактеристике ванредних ситуација директно утичу на психолошки ефекат и понашање које ће појединац у том моменту испољити. Ако се, на пример, ванредна ситуација развија споро, грађани ће се постепено прилагодити новонасталим околностима и чак узети учешћа у њој. С друге стране, брз развој ванредне ситуације који захтева брзо прилагођавање грађана може имати снажан негативан утицај на њихову психу и понашање. То је посебно изражено током ванредних ситуација у којима су надлежни органи принуђени да пруже брз одговор, што често може изложити грађане додатним стресовима, као што је случај са потребом што брже евакуације. Психолошки притисак који ванредна ситуација изазива код појединаца није везан за време које они имају да реагују на нове околности, већ за претње које угрожавају њихове животе и имовину. Тада су појединци под великим притиском због несигурности у кораке које треба да предузму како би сачували живот, имовину и друге вредности (Quarantelli, 1985:59-62).

Промена положаја и надлежности јединица локалне самоуправе у ванредним ситуацијама

У процесу глобализације показало се да је национална држава постала сувише узак оквир за решавање свих проблема који постоје на њеној територији. На унутрашњем плану, проблем у којем се нашле централне власти, решен је децентрализацијом. На спољашњем плану, националне државе пренеле су део својих надлежности наднационалним организацијама и њиховим органима,

као што је случај са државама чланицама Европске уније. У развоју процеса децентрализације посебно место су добили градови, јер су значајан извор прилива капитала и инвестиција, што директно утиче на укупан економски развој државе. Треба истаћи да делегирање мањег или већег броја надлежности нижим нивоима власти не значи губљење ауторитета државе. Ради се само о рекомпоновању институционалних аранжмана унутар државе и промени начина функционисања органа централних власти. Конкретније, ради се о значајном смањивању утицаја централних власти на одређене процесе који се одвијају на нижим нивоима власти. Локалне власти данас имају слободу и самосталност у успостављању сарадње, на пример, са невладиним организацијама и приватним субјектима (Петровић, 2004:31-32).

Локална власт остварује своје надлежности кроз сопствене органе који могу бити представнички, извршни и судски. Јасно је да се у темељу организације локалне власти налазе исти принципи као и када су други нивои државне власти у питању (Ђорђевић, 2002:66-73).

Надлежности локалне власти пресудне су за њено самостално организовање у области ванредних ситуација. Од ширине надлежности локалних власти зависе њихове могућности да имају више слободе у формирању сопствених јединица цивилне заштите које треба да делују у ванредним ситуацијама. Локалне власти су слободне да самостално процене могуће претње на својој територији и да се организују за деловање у случају ванредних ситуација. Ослањајући се на своје надлежности, локалне власти преко поменутих органа доносе одлуке у вези са припремама за адекватан одговор на потенцијалне опасности које постоје на њиховој територији.

Људи имају у основи исте, односно заједничке животне потребе, јер нема разлика међу људима када се ради о основним потребама које морају да задовоље. Зато се слободно може рећи да је то основни елемент који показује да је свака појединачна потреба у суштини карактеристична за све људе. Појединац те потребе не може да задовољи самостално, па је упућен да развија односе са другима. Због тога је појединачни и групни интерес снажно

повезан и неодвојив. Појединци зато делују на заједничким основама како би задовољили своје животне потребе, односно њихови појединачни интереси се делимично или потпуно преклапају и мотивишу их да заједнички делују (Марковић, 2009:227-233).

У тренутку избијања ванредне ситуације, нарочито оне ширег обима, долази до брзог успостављања међусобних односа различитих и непознатих група. Такво повезивање није честа појава, али се јавља када ванредна ситуација обухвати велики део територије и становништва. Локалне заједнице, односно јединице локалне самоуправе релативно брзо се привикавају на губљење дела своје аутономије у деловању. Разлог за то је што се одређена правила стављају на друго место, а на прво место ступају активности у вези са спасавањем живота и имовине. Тада се појављују одређени субјекти који иначе немају контакта са локалним властима, а чија је надлежност да координирају акцијама трагања, спасавања, гашења пожара и сличних опасности које се јављају у ванредним ситуацијама. Неки стандарди који важе у редовним активностима замењују се на начин који одговара последицама које доноси ванредна ситуација. На пример, у болницама се приоритети мењају и предност у збрињавању даје се повређенима који су евакуисани са угрожених подручја. То је уједно знак промене у организацији функционисања органа и служби. Однос приватног и јавног сектора се мења и долази до подређивања тог односа решавању проблема који настају током ванредне ситуације. Надлежни органи и службе привремено присвајају робу, ресурсе, кадрове и објекте који припадају субјектима из приватног сектора. Такво право надлежних органа је у готово свим државама регулисано законом, јер се ради о опасностима које угрожавају највеће вредности друштва. У ванредним ситуацијама реализација тог права одвија се изузетно брзо и без неких посебних процедура које важе у редовним околностима. Наравно, приватним субјектима је дозвољено да добровољно приступе помагању надлежним органима и службама у ванредним ситуацијама (Quarantelli, 2000:1-2).

Из претходног се види да ванредне ситуације из корена мењају постојеће односе у оквиру локалне заједнице. Разлог је сигурно заштита људских живота и осталих вредности које су најва-

жније за људско друштво. У ужем смислу, ванредна ситуација може уздрмати темеље постојања погођене локалне заједнице. У таквим случајевима предузимају се активности које треба да елиминирају опасности и обезбеде опстанак локалне заједнице. За то су уско везане активности уклањања последица ванредне ситуације и враћање локалне заједнице у нормално функционисање. У ширем смислу, без поменутих вредности људско друштво не би ни постојало и најважнији задатак надлежних служби и органа је да у ванредним ситуацијама те вредности заштити свих расположивим средствима.

Трансформација друштва током ванредних ситуација

Присуство ризика од ванредних ситуација може се уочити у сваком друштву, јер ове ситуације на најдиректнији начин успоравају одрживи развој друштва као целине. Ванредна ситуација у једној држави лако се може пренети на територију друге, исто као што ова појава у једном региону може да изазове штету у другом. Савремени процеси у различитим деловима света јасно показују да ни једна држава, без обзира на ком се нивоу технолошког, привредног и друштвеног развоја налази, није имуна на ванредне ситуације и катастрофе. Ванредне ситуације могу бити посматране као последица заостравања супротности између друштва и природе, у смислу великог утицаја човека на природну средину у виду нарушавања екосистема. Примери кроз које се може приметити штетно човеково деловање на природну средину су и брз раст становника градова и насеља, убрзан пораст утрошка енергије или непланска експлоатација природних ресурса (Бојичић, 2013:129-130).

Основни циљ друштва у настанку ванредне ситуације јесте да се заштити. Наравно, друштво треба да спроведе одговарајуће мере пре настанка такве ситуације како би заштита била ефикаснија. Неки од корака на нивоу друштва су стварање амбијента солидарности који треба да буде приметан у редовним и ванредним ситуацијама. Други корак би био изградња капацитета за брз одговор на ванредне ситуације, као и за спасавање и збрињавање

угрожених. На значајном месту се налазе активности којима се спречава или умањује настанак материјалне штете, али и заштита животне средине. Упознавање грађана и њихова едукација у вези са ванредним ситуацијама омогућава њихово лакше ангажовање и укључивање. Информисање је у времену у коме живимо веома важно. Зато је неопходно изградити добар информативни систем који подразумева ослањање и на информационе технологије. Тај систем треба да буде непрекидно отворен за информисање грађана. С обзиром на јачање других субјеката, потребно је укључити и не-владине и друге непрофитне организације у систем деловања у ванредним ситуацијама. Увођење адекватних предмета или барем одређених видова обуке у школски и систем високог образовања поставило би темеље да млађе генерације буду упознате са ванредним ситуацијама. Незаобилазан корак је стално унапређење обуке, опреме и знања припадника ватрогасно-спасилачких јединица. Можда се може рећи да је најважнији корак успостављање ефикасног система координације деловања укључених субјеката (Штрбац, 2009:12-13).

Ванредне ситуације неминовно резултирају заустављањем спровођења развојних планова друштва и великим материјалним губицима. Ресурси који су на располагању не усмеравају се више у развој, него у обнову. Ванредне ситуације имају утицај на друштвено-економски развој. Неки од тих утицаја су негативни, док су други позитивни. Позитиван утицај очигледан је тек након завршетка ванредне ситуације, односно у току процеса обнове. Настанак и трајање ванредне ситуације зауставља све или већину програма развоја, као и пројекте реорганизације. Сами програми развоја могу створити неке предуслове настанка ванредне ситуације. На пример, ако се у неком друштву улаже у развој пољопривреде, један од аспеката може бити повећање сточног фонда. То може довести до превеликог искоришћења пашњака и самим тим до неплодности земљишта, па се јавља могућност настанка глади на једном делу или на целој територији државе. С друге стране, пажљивији приступ креирању и спровођењу програма развоја доприноси смањивању повредивости друштва према ванредним ситуацијама. Пример је строго поштовање прописа у грађевинској

индустрији, јер се тиме повећава отпорност грађевина на земљотресе и сличне непогоде. У том случају би и штета на инфраструктурним и другим објектима приликом ванредних ситуација била мања.

Фаза обнове након ванредних ситуација отвара могућности за спровођење програма развоја који ће бити у складу са стеченим негативним искуствима, што подразумева примену савремених норми. Такође, с обзиром да је друштво претрпело штету, програм реновирања захтева улагања и инвестиције чији је циљ не само обнова погођених подручја, већ и њихово осавремењивање у многим аспектима. Ипак, посебан проблем је настанак више ванредних ситуација у релативно кратком временском периоду. Тиме се ствара лоша слика о приликама за инвестирање, јер је први предуслов да се инвеститори одлуче на улагање сигурност уложеног капитала. Последица је стагнација економског развоја и сви негативни ефекти који из тога произлазе. Догађа се да у плановима развоја друштва, услед жеље за што бржим економским напретком, нису узети у обзир потенцијални ризици. Данас је, рецимо, честа појава да се приликом ширења индустријских зона крче и уништавају шуме. Тиме се врши негативан утицај на животну средину у смислу њене измене и нарушавања биосфере. То у перспективи може бити увод у еколошку катастрофу. Овде се наилази на парадоксалну ситуацију која не може бити решена без укључивања свих релевантних актера у програме развоја друштва. С једне стране, друштвено-економски развој без узимања у обзир потенцијалних ризика и спровођења мера ради њиховог отклањања није одржив. С друге стране, развијена економија представља основу заштите од потенцијалног настанка ванредних ситуација. Таква економија подразумева довољна финансијска средства за улагања која ће током реализације друштвено-економских планова развоја бити усмерена и у елиминацију или умањивање могућности настанка ванредних ситуација (Млађан, 2015:48-50).

У претходном пасусу поменут је термин повредивост у контексту смањивања слабости друштвених структура на настанак ванредних ситуација. Овај термин може се широко тумачити како у друштвеним, тако и у природним наукама. У друштвеним нау-

кама постоје тумачења са социолошког, економског, политичког и других становишта. Са становишта ванредних ситуација, Канцеларија Уједињених нација за смањење ризика од катастрофа (United Nations Office for Disaster Risk Reduction – UNISDR) дефинисала је повредивост као „услове утврђене физичким, социјалним, економским и еколошким факторима или процесима који повећавају подложност појединца, заједнице, имовине или система на утицај опасности” (UNISDR, 2017:1).

Недовољни капацитети значајних државних институција често резултирају сломом државе. Ради се о ситуацији у којој те институције нису у стању да осигурају стабилност правног поретка који је основ несметаног функционисања друштвеног система. Непостојање ауторитета надлежних институција може за последицу да има покретање акције одређених друштвених слојева у циљу смене власти. Наравно, државни органи могу одговорити контрамерама против тих слојева. Слабост политичког и друштвеног система који са собом носи одређене последице може довести, на пример, до комплексних хуманитарних катастрофа и криза. Ради се о специфичним друштвеним опасностима, јер увек имају мултидимензионални карактер.

Такав карактер укључује многе факторе од којих је један социјални и односи се на пропусте главних државних институција. Комплексне хуманитарне кризе најчешће изазивају масовне миграције, nestaшицу хране и воде, економски слом и кршење људских права. Хуманитарне кризе и природне катастрофе имају много сличности. У оба случаја постоје велики људски губици, болест, миграције. По овим карактеристикама оба случаја у ствари представљају ванредне ситуације. Угроженом становништву потребна је помоћ изван територије њихове локалне заједнице у различитим облицима. Није реткост да због последица које изазива ванредна ситуација долази до појаве хуманитарне кризе, што значи да се лако може десити да се одвијају паралелно (Млађан, 2015:155-156).

У прошлости су истраживања била усмерена ка догађајима током и након ванредне ситуације. Данас се више пажње обраћа

на активности чији је смисао превентивно деловање и ублажавање ванредних ситуација које могу настати у будућности.

Ток промене настанка, облика и развоја ванредних ситуација одвијао се упоредо са развојем друштвених проблема. Тај упоредни развој може се сагледати као трансформација друштвене организације у смислу праваца доношења одлука и активности. Планови доношења одлука и спровођења активности најчешће се креирају са претпоставком да је мала вероватноћа настанка ванредних ситуација које ће захтевати управо такве одлуке и активности. Дакле, друштво се фокусира на ванредне ситуације за које је мало вероватно да ће се догодити. То је једна од организацијских грешака која отвара простор да ванредна ситуација добије велике размере. Зато је честа појава да су активности у вези са превенцијом и умањивањем последица ванредних ситуација ретко на дневном реду политичких елита. То се одржава директно на стано­вништво које живи у угроженим подручјима, јер се о питању ванредних ситуација не расправља много, па се и просечан грађанин не бави много тиме. Управо зато ће организовање друштва око претпостављених услова настанка ванредне ситуације бити спонтано и испуњено разним расправама и опречним мишљењима. То је препрека у успостављању ефикасне друштвене организације у области ванредних ситуација. Да би се то избегло, потребно је да организовање буде јасно и уз постизање опште сагласности. Како би се избегло креирање планова, доношење одлука и спровођење активности које су нереалне, потребно је повезати искуство из претходних ванредних ситуација и друштвених поремећаја. То захтева озбиљну анализу догађаја из прошлости. Након настанка и током развоја ванредне ситуације пружање адекватног одговора добија облик колективне активности како би се испунили захтеви око којих је друштво јединствено у ставу да се не смеју одлагати. У складу са таквим ставом око неопходности испуњења захтева, друштво се у целини мобилише што за собом повлачи озбиљне друштвене трансформације. Постојеће организације и групе трансформишу своје активности, а долази до формирања нових облика унутар друштвене структуре. Током трајања ванредне ситуације она се представља као колективни проблем, али се ради и на

њеном стављању у контекст редовних друштвених проблема. Да би се открила права природа ванредних ситуација, потребно је сместити их у одговарајући простор и време, а у складу са положајем друштва као целине. Тек тада је јасно да ванредне ситуације немају јасне оквире, јер настају изненада и одвијају се уз брзу промену правца и обима (Kreps, Drabek, 1996:141-142).

Закључак

Досадашња истраживања ванредних ситуација била су махом базирана на анализи безбедности одређеног подручја или целе државе. Истраживане су могућности за превенцију настанка ванредне ситуације и кораци које треба предузети како би се умањиле последице у случају њиховог настанка. Мало пажње је обрађано управо на последице које проузрокују ванредне ситуације у смислу социјалних и других проблема са којима се суочава становништво током и након њиховог трајања. Социјални проблеми су неизбежан пратилац ванредних ситуација, јер такве ситуације излажу становништво разним опасностима које често изазивају тешке последице. Сасвим је оправдано обраћати пажњу на мере превенције и умањивања последица. Ипак, друштво у ванредним ситуацијама трансформише начин свог функционисања и мењају се приоритети на које је стављан акценат у редовним околностима. То директно утиче на нормалан живот грађана, чак и у подручјима која нису директно погођена, јер су они у ванредним ситуацијама изложени утицајима који се директно одражавају на њихов живот. То се на нивоу појединца манифестује кроз велике психолошке притиске, а на нивоу друштва кроз социјалне проблеме.

На основу реченог може се закључити да ванредне ситуације, поред опасности које носе у безбедносном смислу, проузрокују значајне потресе у друштву. Целокупан друштвени систем, од највишег нивоа преко локалних заједница до појединца, мења циљеве функционисања. Основни циљ појединца у ванредним ситуацијама је опстанак и очување што више имовине. Локалне заједнице функционишу у режиму у којем прате потребе становништва за смештајем, храном, лековима и слично. Друштвени

систем чини кораке ка успостављању нормалног функционисања, истовремено спроводећи активности којима настоји да избегне колапс. Може се приметити да се у тренутку настанка и током развоја ванредне ситуације безбедносни проблеми у значајној мери трансформишу у социјалне проблеме. Очигледна је корелација између ове две врсте проблема, јер је једна од последица безбедносних проблема материјална штета. Као пример може се узети материјална штета на стамбеним објектима која је толика да су ови објекти неупотребљиви за нормалан живот. У тим случајевима је неопходна евакуација становништва на безбедно подручје, односно премештање становништва у привремени смештај. Тада на површину избијају социјални проблеми који су вези са обезбеђењем што бољих услова за живот угроженог становништва. Зато истраживање ванредних ситуација мора да садржи и социолошке аспекте, јер се током ових ситуација неизбежно поставља питање угрожавања начина живота. Још један закључак који се намеће је да ванредне ситуације нису само безбедносни, већ и друштвени проблем. Разлог за такав закључак је чињеница да мало обимније ванредне ситуације често угрожавају виталну инфраструктуру која омогућава нормално функционисање друштва. То се директно одражава на нормалан живот становништва. Можда би истраживање ванредних ситуација са социолошког становишта могло да буде „други приоритет” у укупном истраживању ових ситуација. Тиме се могу креирати разни сценарији који би били корисни у спречавању настанка одређених социјалних проблема на исти начин као што се тежи спречавању настанка и ширења безбедносних проблема у ванредним ситуацијама.

Литература

1. Бојичић, Н., (2013). Финансирање система заштите и спасавања у Републици Србији, *Наука, безбедност, полиција – журнал за криминалистику и право*, 18(1): 129-143.
2. Dombrowsky, W. R., (1995). “Again and Again: Is a Disaster What We Call “Disaster”? Some Conceptual Notes on Conceptualizing the

- Object of Disaster Sociology”, *International Journal of Mass Emergencies and Disasters*, 13(3): 241-254.
3. Ђорђевић, С., (2002). *Ренесанса локалне власти – упоредни модели*, Факултет политичких наука и Чигоја штампа, Београд.
4. Fischer, H. W., (2003). The Sociology of Disaster: Definitions, Research Questions, & Measurements Continuation of the Discussion in a Post-September 11 Environment, *International Journal of Mass Emergencies and Disasters*, 21(1): 91-107.
5. Гачић, Ј., (2008). *Цивилно планирање за ванредне ситуације*, Факултет безбедности и Службени гласник, Београд.
6. Кастратовић, Л., (2015). *Развој система цивилне одбране у Републици Србији – нови модел*, Иновациони центар Факултета безбедности Универзитета у Београду, Београд.
7. Kendra, J., Nigg, J., (2014). Engineering and the social sciences: historical evolution of interdisciplinary approaches to hazard and disaster, *Engineering Studies*, 6(3): 134-158.
8. Kreps, G. A., Drabek, T. E., (1996). Disasters Are Nonroutine Social Problems, *International Journal of Mass Emergencies and Disasters*, 14(2): 129-153.
9. Quarantelli, E. L., (2000). *Emergencies, Disasters and Catastrophes Are Different Phenomena*, Preliminary Paper #304, University of Delaware, Disaster Research Center, pp. 1-5.
10. Quarantelli, E. L., (1985). *What is Disaster? The Need For Clarification in Definition And Conceptualization In Research*, University of Delaware, Disaster Research Center, Article 177, Reprinted from Sower, Barbara ed. *Disaster and Mental Health Selected Contemporary Perspectives*, U. S. Government Printing Office: Washington D.C.
11. Марић, П. Ђ. Томић, Д. М., (2010). *Управљање ванредним ситуацијама*, Балкански институт за управљање и процену ризика, Београд.
12. Марковић, Д., (2009). Социјалне потребе и начин њиховог задовољавања у локалној заједници, *Политичка ревија*, год. (XXI) VIII, 45(2): 61-88.
13. Млађан, Д., (2015). *Безбедност у ванредним ситуацијама*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд.

14. Петровић, М., (2004). Глобализација и градови, *Социологија*, Вол. 46(1): 19-44.
15. Тодоровић, З., (2010). Еколошка безбедност као подсистем националне безбедности, *Наука, безбедност, полиција – журнал за криминалистику и право*, 15(1): 141-161.
16. Штрбац, К., (2009). *Ванредне ситуације: како управљати*, Институт за стратегијска истраживања и Мисија ОЕБС у Србији, Београд.
17. Vulnerability, *United Nations Office for Disaster Risk Reduction*, <https://www.unisdr.org/we/inform/terminology>, доступно 18. 7. 2017.
18. Живковић, С., Чабаркапа, М., Млађан, Д., (2011). Специфичности панике у ванредним ситуацијама, *Безбедност*, 53(3): 112-124.

The impact of emergency situations on the individual and his environment

Abstract: *Emergency situations are not only a security but also a sociological problem. This presumption is based on the fact that during and after destruction the problems of sociological nature appear, because in such situations the most of the burden falls upon the population itself. Depending on the place where it occurs and the development of an emergency situation, there are some parts of the population that are more exposed than others. Nevertheless, an emergency situation hits all citizens in a direct or indirect manner, because every citizen reacts differently to the problem that affects the society in which he lives. In emergency situations the lives of people, material possessions and the environment are threatened, which shows their multidimensional character, that is, the great dangers that they bring along and the proportions of those dangers. Such dangers result in negative social consequences that do not disappear when the danger is over, but it takes a lot of time for them to be removed. To remove such consequences a wider social action is needed. The purpose of this paper is to present the problems which the population, local community and the society are faced with in emergency situations. An*

analysis of these problems will give an insight into the reactions of the society, the sociological problems that arise, as well as the steps that the society takes to prevent and reduce the negative consequences of emergency situations.

Keywords: *emergency situations, disasters, society, local community, population, individual*